

Парламентські вибори -2012: вплив суспільних поділів на електоральні стратегії та перспективи розвитку партійної системи

У представленій статті аналізується характер та динаміка впливу основних суспільних поділів, існуючих в Україні, на процеси у партійному середовищі, електоральні стратегії провідних політичних сил, зокрема, на парламентських виборах 2012 року, а також на перспективи подальшої еволюції партійної системи.

***Ключові слова:** політичні партії, партійна система, суспільні поділи, електорат, електоральні стратегії, вибори.*

***Yuriy Yakymenko. Parliamentary Elections 2012: An influence of Social Cleavages to Electoral Strategies and Prospects of Party System`s Development.** Social cleavages serves as important factors of influence to party system`s formation and evolution. This article contains an analysis of dynamic of influence of the two major cleavages in Ukrainian society, socio-economic and socio-cultural, to political parties, their electoral strategies in Parliamentary campaign-2012, the future of party system in Ukraine.*

***Key words:** political parties, party system, social cleavages, voters, electoral strategies, elections.*

Суспільні поділи є важливим чинником, що впливає на процеси формування та еволюції партійних систем, визначає їх характеристики. В узагальненому вигляді поділи можуть бути визначені як «довготривалі структурні конфлікти, які призводять до виникнення протилежних позицій, представлених конкуруючими політичними організаціями» [8, с.95].

В Україні, яка характеризується наявністю значних міжрегіональних відмінностей, передусім, соціально-культурного характеру, а також високим рівнем соціальної поляризації за майновою ознакою, вплив суспільних поділів на партійну систему є особливо виразним. Для сучасного стану українського суспільства найбільш актуальними є два суспільні поділи: соціально-економічний та соціокультурний. Актуальність першого зумовлюється значним зростанням соціальної диференціації, а згодом – і соціальної поляризації внаслідок трансформаційних процесів в Україні, у першу чергу змін у відносинах власності, роздержавлення і приватизації. Так, якщо у 1990 р. середній дохід 10% найбільш забезпечених громадян України вчетверо перевищував відповідний показник 10% найбідніших, то в 1996 р. це перевищення становило вже 67 разів [6, с.17]. Частка заробітної плати у структурі доходів населення впала з 71% у 1990р. до 43% у 2004р., що стало наслідком державної політики, спрямованої переважно на формування та підтримку експортоорієнтованого крупного бізнесу. За даними Держкомстату,

у 2000р. понад 80% громадян мали середньодушові загальні доходи на місяць нижчі від прожиткового мінімуму [3].

Різке погіршення соціально-економічного становища переважної більшості громадян у першій половині 1990-х років, а також сприйняття змін, що відбувалися в суспільстві, як несправедливих, зумовили найвищий вплив соціально-економічного поділу на партійну систему. Саме на цей період припадає значне зростання рівня підтримки лівих і лівоцентристських сил, готовності громадян до участі в організованих ними акціях протесту, що зумовило навіть введення в політологічний дискурс термін тези «лівої загрози». Під останньою розумілася можливість відновлення лівими силами парламентським шляхом елементів радянського суспільного ладу, здійснення кроків з відновлення Союзу РСР та ін..

Проте, в подальшому актуальність соціально-економічного поділу знизилася, що, відповідно, призвело і до зменшення рівня підтримки лівих партій. Причини зниження мали різний характер. По-перше, в період 2001-2007 рр. в Україні відбувалося економічне зростання, що відповідно мало наслідком певне зростання рівня життя громадян. По-друге, провідні ліві партії значною мірою дискредитували себе – через неспроможність ефективно захищати соціально-економічні інтереси більшості громадян, фактичне «зрощення» їх лідерів з владною елітою. В країні так і не з'явилася авторитетна соціал-демократична партія, а сама соціал-демократична ідеологія була значною мірою дискредитована. Окрім того, позначилася тенденція до еволюції провідних партій до моделі «всеохоплюючих», зростання рівня популярності в їх передвиборних програмах (за принципом «усе – всім»). Але найголовнішою причиною, на наш погляд, стало активне використання владою і політичними партіями (як провладними, так і опозиційними) у своїх електоральних стратегіях соціокультурного поділу українського суспільства, про що докладніше йтиметься нижче.

Однак, актуальність соціально-економічного поділу знову почала зростати в період розгортання економічної кризи, починаючи з 2008 р. (а за деякими оцінками – і раніше) [9, с.45]. Особливо помітним це зростання стало в період 2010-2011 років, після зміни влади в країні. Безпосередньою причиною зростання актуальності соціально-економічного поділу стали незадовільні з точки зору переважної більшості громадян наслідки соціально-економічної політики влади: погіршення рівня добробуту, зростання цін і тарифів, непопулярна пенсійна реформа, перекладання «тягаря реформ» на більшість населення, з одночасним продовженням збагачення «олігархів» та ін. Одним з індикаторів такого невдоволення стало помітне падіння популярності Партії регіонів та інших партій – учасниць парламентської більшості. Так, протягом 2011 р. частка громадян, які мали намір голосувати за Партію регіонів на майбутніх парламентських виборах, знизилася з 20,5% у лютому до 13,5% у грудні, за партію «Сильна Україна» – відповідно, з 5,6% до 3,6% [4]. При цьому, падіння рейтингів спостерігалось в усіх регіонах, у т.ч. там, де сконцентрована електоральна база цих партій – на Сході і Півдні України.

В той же час, за відповідний період зросли рівні підтримки основних опозиційних сил, зокрема, ВО «Батьківщина» (з 12,5% до 15,8%) та Політичної партії «Фронт Змін» (з 7,5% до 9,6%). Досить симптоматичним було також зростання рейтингу КПУ (з 3,2% до 5,3%). Серед інших індикаторів зростання актуальності соціально-економічного поділу можна виділити активізацію у 2010-2011 роках переговорного процесу лівоцентристських партій щодо їх об'єднання навколо двох «центрів тяжіння», якими виступали СПУ та партія «Справедливість». В цьому ж контексті можна розглядати й численні спроби політичних партій очолити або використати в своїх інтересах акції протесту проти дій влади різних соціальних груп – підприємців, «афганців», «чорнобильців», кількість яких протягом 2010-2011 років значно зросла.

Проекцією соціально-економічного поділу на партійну систему можна вважати узагальнені образи провладних і опозиційних політичних сил у громадській думці. Так, за даними дослідження Центру Разумкова, провладні політичні сили сприймалися громадянами переважно як виразники інтересів крупного національного капіталу, більш заможних верств, роботодавців. Опозиційні ж сили скоріше асоціювалися з найманими працівниками, малим і середнім бізнесом, біднішими верствами громадян [5, с.13-19].

На сьогодні стан українського суспільства за майновим критерієм характеризується надвисоким майновим розшаруванням, коли 80% населення, за методологією ООН, живуть за межею бідності, а співвідношення доходів 20% сімей з найвищими і найнижчими доходами становить 1 до 40 (за критичного значення 10) [7]. За оцінкою Президента України В. Януковича, майнове розшарування в Україні – одне з найвищих в Європі [1]. З точки зору ставлення до власності, більшість працюючих громадян України – наймані працівники [3]. Серед дорослого населення в цілому (віком від 18 років) переважну більшість становлять економічно залежні громадяни (наймані працівники, пенсіонери, студенти, безробітні (офіційно зареєстровані та фактичні), домогосподарки та ін.) [4]. Відповідно, за такої соціальної структури провідні політичні партії України вимушені змагатися за прихильність внутрішньо недиференційованої (з точки зору формування усталених соціально-групових ідентичностей) більшості економічно залежних (і переважно незаможних) виборців зі спільними соціально-економічними інтересами і потребами

Соціокультурний поділ українського суспільства є наслідком історично зумовлених суттєвих відмінностей в характері соціокультурних ідентичностей громадян різних регіонів України [10, с. 3-27]. Протягом 1990-2010 рр. вони виявляли себе на політичному рівні через відмінності в політичних симпатіях громадян до різних політичних сил та кандидатів на пост Президента України. До тем, з приводу яких існують найбільші розбіжності, належать: мовне питання (статус російської мови); питання розуміння української нації та її походження (зокрема, етнічна – громадянська нація, питання «спільного слов'янського коріння» і, відповідно, «слов'янської єдності»); оцінки історичного минулого, окремих подій та історичних персоналій; (зокрема,

ставлення колишнього СРСР, Другої світової війни, діяльності ОУН-УПА); ставлення до зовнішньополітичного курсу України та шляхів його реалізації («російський – західний» вектори, приєднання до Союзу Росії і Білорусі, вступ до НАТО, ЄС, ЄСР та ін.).

Частина згаданих тем була актуальною на початку 1990-х років, проте, їх актуальність знижувалася мірою актуалізації соціально-економічного поділу, а також посилення протистояння між владою та опозицією (відповідно, пропрезидентськими та антипрезидентськими силами). На партійній системі це позначилося через досить швидке зменшення впливу досить активних політичних партій проросійського спрямування (зокрема, ГКУ, Партії слов'янської єдності України), так само, як і в незначній підтримці радикальних націоналістичних партій (зокрема, ДСУ, СНПУ). Жодна зі створених у наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років політичних партій, які декларували відверто проросійське спрямування, не набули популярності. Так само, протягом 1994 - 2002 років регіональні відмінності в симпатіях до різних політичних сил не сприймалися у громадській думці як розкол країни.

Ситуація принципово змінилася в ході президентської кампанії 2004 року. За даними соціологічних опитувань, у квітні 2005 року наявність розколу українського суспільства на дві ворогуючі частини визнала майже половина (47,4%) громадян [11, с.2]. Окрім того, регіональний розподіл голосів між двома кандидатами, що вийшли до другого туру президентських виборів 1994 і 1999 років, не мав безпосередньої кореляції з симпатіями до політичних партій і блоків, що відображалися б у результатах наступних за президентськими виборів до Верховної Ради. Але така кореляція виникла після президентських виборів 2004 року. В. Ющенко тоді переміг у 17 регіонах України, переважно на Заході і в Центрі України, В. Янукович – у 10 – на Сході і Півдні. Відповідно, на виборах 2006 і 2007 років у регіонах, де переміг В. Ющенко, перше місце посіли БЮТ і «Наша Україна», які підтримували його в президентській кампанії. Відповідно, у регіонах, де переміг В. Янукович, перше місце на обох парламентських виборах посідала очолювана ним Партія регіонів. Окрім того, аналіз даних соціологічних досліджень стосовно соціокультурних особливостей електорату різних політичних сил за підсумками виборів 2006 і 2007 років засвідчив наявність двох комплексів уявлень громадян, відображених в їх політичних симпатіях. Перший – «російська мова; російська або радянська культурна традиція; російський вектор зовнішньої політики» – Партія регіонів і КПУ. Другий – «українська мова; українська або європейська культурна традиція; західний вектор зовнішньої політики» – БЮТ і «Наша Україна» [12, с. 96-97].

Аналіз цих виборчих кампаній свідчить про цілком свідоме використання їх учасниками соціокультурного поділу суспільства. Їх основними темами не шляхи вирішення пріоритетних для громадян соціально-економічних проблем (усім програмам був притаманним високий рівень популізму), а питання, щодо яких між громадянами різних регіонів існували протилежні погляди. Учасники кампаній свідомо наголошували на наявності розбіжностей та їх непримиренному характері, протиставляючи жителів одних регіонів іншим.

Зокрема, на виборах 2006 року у програмах понад половини політичних партій і блоків були присутні теми, в оцінці яких існували суттєві міжрегіональні відмінності. Окремо слід відзначити актуалізацію теми федералізації України чи автономізації окремих її регіонів, яка наприкінці 1990-х практично зникла з порядку денного.

Період 2010-2011 років позначився певним зниженням актуальності соціокультурного поділу (та, як зазначалося вище, зростання – соціально-економічного). Головною передумовою цього стало зняття найбільш серйозного «подразника» для частини суспільства, передусім, жителів Східного і Південного регіонів – законодавчо визначеного курсу на вступ України до НАТО, з переорієнтацією на більш прийнятну для більшості населення концепцію державного нейтралітету. Це було зроблено через прийняття нового Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» 1 липня 2010 р. До інших передумов також можна віднести: невиправдані очікування на стрімке покращання відносин з Росією після підписання Харківських угод, непоступливість останньої в газових питаннях, що мало наслідком підвищення тарифів на енергоносії для українських споживачів; декларування керівництвом держави, яке асоціювалося з проросійським вектором зовнішньої політики, пріоритетності євроінтеграційного курсу України; певне (тимчасове) «заморожування» владою питання зміни статусу російської мови в Україні.

Таким чином, перед початком виборчої кампанії 2012 р. в українському суспільстві спостерігались тенденції до підвищення актуальності соціально-економічного та, відповідно, зменшення актуальності соціально-культурного поділу. На наш погляд, подальший розвиток цих тенденцій давав би певні переваги опозиційним силам, зокрема, за рахунок поширення їх впливу на розчарований владою електорат Сходу і Півдня. При цьому, йдеться не стільки про «стару» опозицію – ВО «Батьківщина» (через її стійку асоціацію в цих регіонах з «націоналістичними» поглядами), скільки партій, які претендували на роль «нових» політичних сил, ще чітко не пов'язаних у громадській думці з наявним соціокультурним поділом (партії «Фронт Змін» та «Удар»).

Однак, виборча кампанія 2012 р. відбулася за іншим, більш традиційним сценарієм, який характеризується збігом ліній розмежувань між партіями на підставі соціокультурного поділу та на підставі їх ставлення до влади. Як і в попередніх кампаніях, це стало наслідком свідомого вибору основними політичними силами, як провладними, так і опозиційними, найбільш «зручного» для них соціокультурного поділу як основи електоральних стратегій. Його «зручність» полягає у простоті відокремлення «власного» і «чужого» електорату на основі соціокультурних відмінностей, які мають значний мотиваційний потенціал (тим більше, за умов «компактного проживання» різних частин електорату у певних регіонах). І це цілком природно, адже, як зазначають С. Ліпсет і С. Роккан, партії постійно опиняються перед необхідністю робити стратегічний вибір між різними суспільними поділами, намагаючись політизувати ті з них, що є найбільш сприятливими для партій [14].

Так, Партія регіонів, не відмовляючись від соціально-економічних засобів «повернення» електорату (Євро-2012, соціальні ініціативи Президента, спрямування бюджетних коштів у базові регіони), вдалася до більш ефективного засобу – мобілізації виборців на «мовній» основі. Найбільш важливим елементом її кампанії, на наш погляд, став процес (саме процес) прийняття Закону «Про засади державної мовної політики», який уможлилював надання російській мові статусу регіональної. Прийняття відповідного закону формально здійснювалося на виконання передвиборних зобов'язань партії, однак головною електоральною метою «мовної кампанії» було зниження в структурі мотивацій виборців Сходу і Півдня значущості соціально-економічного чиннику (що й зумовило падіння підтримки Партії регіонів), і відповідне підвищення – соціокультурного.

Запеклі публічні дискусії навколо змісту законопроекту, а також протистояння у Верховній Раді та за її межами змусили основні політичні сили чітко позиціонуватися, по суті, на підставі ставлення до можливості підвищення статусу російської мови. Відповідно, провладні політичні сили (передусім, Партія регіонів) здобули статус захисників російської мови та інтересів усього російськомовного населення України, тоді як опозиційні сили (включно з «Фронтом Змін» та «Ударом» – захисниками української мови і україномовного населення, а відтак – «ворогами» російськомовного. У такий спосіб Партія регіонів змогла наростити власний рейтинг і значною мірою обмежити можливості просування опозиційних партій (крім КПУ) на Схід і Південь України. Про дієвість цього кроку можуть свідчити дані соціологічних досліджень Центру Разумкова: у жовтні 2010р. 21,9% респондентів відзначили покращання свого ставлення до В. Януковича та Партії регіонів внаслідок прийняття і підписання мовного закону [4].

Своєю чергою, опозиційні партії (крім КПУ), з одного боку, були змушені прийняти запропонований Партією регіонів «мовний виклик», з іншого, зробили це з внутрішньою готовністю. Для БЮТ і ВО «Свобода» інших варіантів позиціонування не існувало. Для «Фронту Змін» за біполярного характеру виборів на підставі соціокультурного поділу та позиціонування в якості опозиції, також не залишалось простору для маневру. Це ж саме можна сказати і про «Удар», який меншою мірою, але все ж був змушений позиціонуватися і як проукраїнська, і як опозиційна партія. Створення опозиційного об'єднання на основі ВО «Батьківщина» і партії «Фронт Змін», приєднання до них низки інших опозиційних партій, їх електоральний союз з ВО «Свобода» та відмова від протистояння з «Ударом» мали наслідком консолідацію опозиції та переведення формату виборчої кампанії з «багатополярного» чи, як мінімум «триполярного» (влада—опозиція – «нові» партії), у чітко виражений біполярний (влада (Партія регіонів) – опозиція (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», «Удар», а також КПУ). Біполярний формат, своєю чергою, дав можливість консолідувати опозиційний електорат і досягти кращого результату на виборах, ніж це могло би бути за іншого варіанту.

За підсумками виборів територіальний розподіл прихильників провідних політичних сил в основному зберігся. Як і на попередніх парламентських

виборах, він переважно має у своїй основі відмінності соціокультурних орієнтацій жителів різних регіонів України. Зокрема, Партія регіонів та КПУ отримали першість на Сході та Півдні України, ВО «Батьківщина» – в Центрі і на Заході, ВО «Свобода» – на Заході. Попри певні очікування, у виборчій кампанії 2012р. не з'явилася політична сила, яка могла би претендувати на рівномірну підтримку виборців в усіх регіонах України, стала би загальнонаціональною партією. Такі надії пов'язувалися з «новими» політичними силами, зокрема, партіями «Фронт Змін» та Удар». Проте, біполярний характер кампанії не залишив місця для «третьох сил», вимагаючи від партій визначення в координатах «влада-опозиція», які збіглися із соціокультурним поділом. На роль певного винятку могла би претендувати КПУ, втім, опозиційність цієї партії значною частиною громадян ставиться під сумнів. Нічого дивного не сталося. Як зазначає Д. Карамані, «Збереження територіальності в політиці сьогодні може бути достеменно пояснене через культурні поділи, які протистоять гомогенізуючому впливу класової політики – найбільш вагомому чиннику процесу де-територіалізації» [13, с.318].

Структура партійної системи, яка утворилася за підсумками виборів, при зовнішній подібності до моделі поляризованого плюралізму (існування крайніх лівої і правої партій), насправді унеможливує існування двосторонньої ліво-правої опозиції до політичного центру. Тому, скоріше за все, партійна система в найближчі роки зберігатиме ознаки поміркованого плюралізму. В ній існуватимуть два полюси – Партія регіонів та ВО «Батьківщина». При цьому, основна лінія міжпартійного розмежування визначатиметься, як і раніше, соціокультурним суспільним поділом. Актуальність соціально-економічного поділу залишатиметься високою, проте він скоріше виявлятиметься у непартійних формах.

1. Виступ Президента України на розширеному засіданні Кабінету Міністрів України 7 березня 2012 року: Офіційне Інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>
2. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012р.: політична ситуація, суспільні настрої та очікування. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, № 7-8, 2012, с. 2-79.
3. Інтернет-сайт Державної служби статистики України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Інтернет-сайт Центру Разумкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/>
5. Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, відносини з владою. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, № 7-8, 2011, с. 13-19.
6. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції. Доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, №5, 2010, с. 17.
7. Реальна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/>

8. Рёммеле А. Структура размежеваний и партийные системы в Восточной и Центральной Европе / Андреа Рёммеле // Партии и выборы: Хрестоматия. Часть II. Москва, 2004. – с. 88-107.
9. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / за заг. Ред.. Ю. Г. Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 744 с., С. 45.
10. Формування ідентичності громадян України; перспективи і виклики. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, № 9, 2007, с. 3-27.
11. Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян в контексті виборчої кампанії / Юрій Якименко, Олександр Литвиненко // Національна безпека і оборона, № 1, 2006, с. 2-18.
12. Якименко Ю. Трансформація партійної системи України у 2004-2007рр. / Юрій Якименко // Політичний менеджмент, 2008, №2, с. 89-100..
13. Caramani D. The Formation of National Party System in Europe: A Comparative-Historical Analysis / Daniele Caramani // Scandinavian Political Studies. Vol. 28 – No. 4, 2005, pp. 295-322.
14. Lipset S.M., Rokkan S, Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments / Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan // P. Mair (ed.) The West European Party System. – Oxford, 1990, pp. 91-111.